

Overzicht van aanbevelingen voor het onderzoek

Gesprekken met bewoners en de Klankbordgroep en vragen vanuit de Tweede kamer hebben een verzameling van aandachtspunten voor het onderzoek opgeleverd. Deze punten worden hieronder besproken. De aanbevelingen zijn meegenomen in het ontwerp van het onderzoek en spelen ook een rol bij het formuleren van conclusies en aanbevelingen.

A. van Leeuwenhoeklaan 9
3721 MA Bilthoven
Postbus 1
3720 BA Bilthoven
www.rivm.nl

T 030 274 91 11
F 030 274 29 71
info@rivm.nl

Auteur
Mark Montforts

Tabel 1. Aanbevelingen vanuit de Klankbordgroep.

Advies Klankbordgroep	Aanbeveling die in het advies besloten ligt (interpretatie RIVM)	Reactie consortium/RIVM
De GGD'en zitten niet in het consortium, terwijl zij handige kennis hebben over bijvoorbeeld biomonitoring.	Betrek expertise van de GGD'en in het onderzoek.	De GGD'en denken mee in de begeleidingsgroep. In de uitvoering zullen zij via het RIVM betrokken worden bij de gang van zaken.
Mw. Fournell wil graag dat de chronische blootstelling en piekblootstelling beiden meegenomen worden en dat deze prioriteit krijgen.	Acute, herhaalde, en chronische blootstelling moeten onderzocht worden.	Het onderzoek legt de focus op de chronische en cumulatieve blootstelling. Pieken die optreden tijdens de metingen worden natuurlijk meegenomen. De keuze is pragmatisch. Beide vormen van blootstelling vragen een eigen meet-aanpak. Blootstelling van bystanders is ook al gedekt in de toelatingsbeoordeling. Het gebrek aan kennis is het grootst voor blootstelling van omwonenden.
Mw. Jacobs benadrukt dat een handelingsperspectief (wat kan ik er mee?) geboden moet worden naast de uitkomsten. Dhr. Schöppink wil graag dat inzichtelijk wordt gemaakt dat mensen bijvoorbeeld een aantal keer per jaar opgesloten zitten in hun huis, omdat de overheid aanbeveelt ramen en deuren dicht te doen als aangekondigd wordt dat er gespoten gaat worden. Dhr. Ottenheim laat weten dat ramen en deuren niet dicht hoeven vanuit de toelating, dus dat	Houd er rekening mee dat bewoners al maatregelen nemen om blootstelling te vermijden. Maak inzichtelijk dat dit meegenomen is in de beoordeling van de resultaten. Laat resultaten en duiding vergezeld gaan van adviezen waarmee omwonenden autonoom hun situatie kunnen verbeteren.	Deelnemers zullen informatie moeten geven over hun gedrag (bv. bescherming). Deze adviezen van de KBG zullen richting geven aan de interpretatie van de gegevens en de presentatie van de resultaten.

Advies Klankbordgroep	Aanbeveling die in het advies besloten ligt (interpretatie RIVM)	Reactie consortium/RIVM
<p>dergelijke maatregelen eerst wetenschappelijk onderbouwd moeten worden. Mw. Fournell voegt toe dat mensen die zich bewust zijn, zich daar ook naar gaan gedragen en wellicht de eigen blootstelling al zoveel mogelijk proberen te verminderen.</p>		
<p>Dhr. Van Wenum en Ottenheim benadrukken dat wij moeten meenemen wat worst-case maar wel realistisch is, dus ramen open en ventilatie. Mw. Fournell vraagt zich af wat je meet onder invloed van gedrag, wetende dat er in je buurt iets onderzocht gaat worden? Bijvoorbeeld een boer die niet gaat spuiten, omdat de wind hard is en hij weet dat er metingen uitgevoerd gaan worden. Hoe corrigeer je voor gedragsveranderingen? Dhr. Van Wenum zou graag zien dat er zonder aankondiging gemeten gaat worden.</p>	<p>Het onderzoek moet inzichtelijk maken wat de blootstelling is/kan zijn bij realistische, worst-case, omstandigheden. Daarbij moet duidelijk zijn welke gedrag, hetzij van de teler, hetzij van de bewoner, vertoond werd. De bias die door het onderzoek zelf veroorzaakt wordt moet zoveel mogelijk geduid worden.</p>	<p>Daarbij moet duidelijk zijn welke gedrag, hetzij van de teler, hetzij van de bewoner, vertoond werd. De bias die door het onderzoek zelf veroorzaakt wordt moet zoveel mogelijk geduid worden. Daartoe zullen deelnemers vragenlijsten moeten invullen om zoveel mogelijk informatie over gedrag en andere factoren te verzamelen.</p>
<p>Mw. Jacobs wil graag dat het ook gecommuniceerd wordt als er geen handelingsperspectief is. We moeten de realistische huidige situatie bekijken, dus bijvoorbeeld ook spuiten met illegale bestrijdingsmiddelen of bij verkeerde weersomstandigheden meenemen.</p>	<p>Het onderzoek moet rekening houden met de werkelijke blootstelling, inclusief het realistische gebruik van toegelaten middelen, van illegale middelen en legale middelen die verkeerd gebruikt worden.</p>	<p>Bij de interpretatie van de resultaten zal het onderzoek zich baseren op de feitelijke omstandigheden. Voor de vertaling naar de rest van Nederland en andere mogelijke omstandigheden zal een vertaalslag gemaakt moeten worden. Het onderzoek zal echter geen gegevens kunnen verzamelen over de mate of frequentie van onjuist toepassen van toegelaten middelen of van toepassen van illegale middelen.</p>
<p>Factoren als blootstelling via voeding of inademing, groepen die dicht bij percelen wonen, groepen die verder weg wonen en metingen binnen en buiten de spuitsei-</p>	<p>Onderzoekers leggen uit welk soort onderzoek het meeste zeggingskracht heeft, hoe breed men bronnen moet analyseren en wat de relaties tussen bronnen en omwo-</p>	<p>Deze factoren zijn opgenomen in het design.</p>

Advies Klankbordgroep	Aanbeveling die in het advies besloten ligt (interpretatie RIVM)	Reactie consortium/RIVM
zoenen worden ook meegenomen naar het consortium.	nenden zijn. De onderzoekers zijn transparant over voor- en nadelen van hun aanpak.	
Dhr. Ottenheim signaleert dat het element geur nog ontbreekt. Hij refereert aan Van de Berg in de Zembla-uitzending die stelde dat als je Metam Natrium ruikt de concentratie te hoog is. Mw. Fournell legt uit dat mensen door geur gealarmeerd raken. Het is voor dit onderwerp wel anders dan bijvoorbeeld bij veehouderij. Geur doet alleen niet perse iets met je gezondheid. Mw. Jacobs voegt daaraan toe dat je ook niet altijd in de gaten hoeft te hebben dat je ergens aan blootgesteld wordt doordat je het niet ruikt.	Het onderzoek moet rekening houden (bv. in dagboekjes) met de beleving van geur als maat voor blootstelling. Afwezigheid van geur hoeft niet te betekenen dat er geen blootstelling is. Geur kan door een (ongevaarlijke) geurstof komen. Ook voor het effecten-onderzoek is dit relevant. Blootstelling aan geurstoffen, niet-werkzame stoffenstoffen (oplosmiddelen) of hulpstoffen moet ook in beschouwing worden genomen.	Beleving van geur zal onderdeel zijn van de vragenlijsten.
Dhr. Ottenheim concludeert dat er om labuitslagen vaak een vrij grote onzekerheidsmarge zit. Over die onzekerheid kun je discussie krijgen. Het kan bijvoorbeeld onder het niveau van de norm zitten, maar uiteindelijk met de marge alsnog boven de norm uitkomen. Dhr. Visschers meldt dat onzekerheidsmarges soms wettelijk verplicht zijn bij het meten van stoffen.	Resultaten, in samenhang met relevante onzekerheden, moeten voor iedereen begrijpelijk gepresenteerd worden. Het gaat dan zowel over onzekerheidsmarges rond uitslagen en berekeningen, als om onzekerheden rond aspecten die niet onderzocht zijn.	Beperkingen van de methoden worden gepresenteerd.
Mw. Visser geeft mee om naast de bollenteelt ook te kijken naar opwaarts spuiten bij de fruitteelt. Dhr. Van Wenum vraagt zich af of we ook het spuiten van bijvoorbeeld aardappelen en maïs mee moeten nemen?	Diverse teelten zijn beschreven in de Kabinetsbrief en het advies van de Gezondheidsraad. Alles wat afgebaand wordt, moet goed onderbouwd worden. Het is de taak aan het consortium om dat te duiden in de voorstellen.	Het onderzoek kiest in eerste instantie voor fruitbomen en voor bollen. De argumentatie wordt gegeven in het voorstel.
Mw. Fournell vraagt zich af of de gedragsmatige aspecten (bv. kinderen die door maïs-	Het consortium moet in de onderzoeksopzet de omwonende in al zijn facetten van	Het onderzoek zal zich in het meten en modelleren moeten beperken. Deze keuze wor-

Advies Klankbordgroep	Aanbeveling die in het advies besloten ligt (interpretatie RIVM)	Reactie consortium/RIVM
<p>velden lopen en hoe mensen bewegen) binnen deze partijen zijn gewaarborgd en of omwonenden voldoende worden vertegenwoordigd? Gaat het daarnaast om het individu of de grenzen van het perceel of erf? Wie maakt dergelijke beslissingen?</p>	<p>gedrag realistisch karakteriseren, zodat alle realistische worst-case scenario's a priori in beeld zijn. Mogelijke routes moeten vooraf benoemd worden. Als ze niet (direct) onderzocht worden, legt het onderzoek uit in hoeverre deze routes afgedekt zijn door andere, wel beoordeelde routes.</p>	<p>den duidelijk gemaakt. De blootstelling van de mensen is het eindpunt, niet van het milieu zelf.</p>

Tabel 2. Aanbevelingen vanuit de Tweede Kamer.

Vraag Tweede Kamer	Reactie Kabinet	Toelichting consortium
<p>Wordt ook de periode van grondontsmetting met metam-natrium of Mocap gemeten?</p>	<p>Zorgen over specifieke stoffen of toepassingen zullen worden meegenomen bij het ontwerp van het blootstellingsonderzoek. Details over de te meten stoffen en de meetperiode zijn nu nog niet te geven.</p>	<p>Ten tijde van het ontwerp van het onderzoek waren metam-natrium en dazomet niet toegelaten. Naast de overweging dat het niet zinvol is om onderzoek in te richten op een toepassing die niet uitgevoerd mag worden, was er de overweging dat grondontsmetters eenmalig (eens in de vijf jaar) worden toegediend. Daarmee is de kans dat in een onderzoek geen bruikbare metingen bij omwonenden gedaan kunnen worden, veel groter dan bij de teelten die wel onderzocht worden. De recente toelatingen van metam-natrium kennen daarbij verregaande restricties in het gebruik wat betreft afstanden tot bewoning. Gericht onderzoek naar gedrag en verspreiding van dergelijke stoffen is wel mogelijk, maar dat zou als een geheel eigen onderzoek moeten worden ingericht, bijvoorbeeld aansluitend bij de toelating.</p>
<p>De leden van de PvdD-fractie lezen dat het onderzoek moet aansluiten bij activiteiten die inmiddels zijn ingezet</p>	<p>Om gegevens over blootstelling te duiden moet goed rekening worden gehouden met de (veranderlijke) prak-</p>	<p>Zoals de KBG al opmerkte: Het onderzoek moet inzichtelijk maken wat de blootstelling is/kan zijn bij realisti-</p>

Vraag Tweede Kamer	Reactie Kabinet	Toelichting consortium
<p>voor duurzaam gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en willen hier graag een nadere onderbouwing van.</p>	<p>tijk die tot deze blootstelling heeft geleid. Het is dus van belang dat de verschillende sporen aan maatregelen die uitgezet zijn, in acht worden genomen bij de uitvoering van het blootstellingsonderzoek.</p>	<p>sche, worst-case, omstandigheden.</p>
<p>Deze leden zijn benieuwd hoe in het blootstellingsonderzoek omgegaan zal worden met het feit dat omwonenden niet alleen in hun huis en tuin worden blootgesteld aan bestrijdingsmiddelen maar ook bijvoorbeeld op school, onderweg daarnaartoe of recreatie in eigen gebied. Graag een toelichting hierop. Deelt het kabinet de mening dat het bijvoorbeeld voor de hand zou kunnen liggen om ook in gevoelige bestemmingen zoals scholen en kinderdagverblijven, metingen te doen van concentraties van bestrijdingsmiddelen in contactmedia? De leden van de PvdD-fractie vragen ook of alle blootstellingsroutes wel goed in beeld zijn op dit moment. In het rapport van de GR ontbrak bijvoorbeeld de directe orale inname die ontstaat als je in de tuin even een boterhammetje eet of luidkeels een lied aanheft. Deze blootstellingsroutes zijn ook nog niet meegenomen in het BROWSE-model dat momenteel in ontwikkeling is in Europees verband. Toch is het belangrijk dat aan deze alledaagse scenario's wel aandacht wordt besteed.</p>	<p>Het kabinet is van mening dat het blootstellingsonderzoek rekening moet houden met alle realistische vormen van blootstelling. Een inventarisatie van mogelijke blootstellingsroutes en van kwetsbare bestemmingen is zeker aan de orde voor de pilot. Het blootstellingsonderzoek zal ook informatie moeten geven over blootstellingsroutes. De invulling en uitvoering van het onderzoek worden gedaan in nauwe samenwerking met belanghebbenden. In het blootstellingsonderzoek zal met alle realistische blootstellingsroutes rekening worden gehouden.</p>	<p>Elke discrete blootstellingsroute heeft eigen kenmerken en de mate van blootstelling wordt door andere factoren bepaald. Het onderzoek zal zich moeten beperken tot enkele routes vanwege de omvang van het werk. Het onderzoek richt zich op blootstelling via de lucht (drift, damp) en insleep (stof). We houden rekening met andere blootstelling, zoals voedsel, beroepsmatige blootstelling en andere incidentele bronnen.</p>
<p>Hoe houdt het kabinet rekening met het feit dat omwonenden die deelnemen aan het onderzoek zich op de hoogte stellen van de pro-</p>	<p>Deelnemers (zowel telers als omwonenden) zullen door het onderzoek mogelijk ander gedrag vertonen, wat invloed op de resultaten zal</p>	<p>Deze vraag is ook door de KBG gesteld. Het onderzoek moet inzichtelijk maken wat de blootstelling is/kan zijn bij realistische, worst-case, om-</p>

Vraag Tweede Kamer	Reactie Kabinet	Toelichting consortium
<p>blematiek en dus niet buiten blijven staan bij bespuitingen met pesticiden? Niemand zal zich vrijwillig als menselijk filtreerpapiertje in de achtertuin opstellen. Laat staan dat hij zijn kinderen nog langer laat blootstellen. Graag een reactie. Het risicobewustzijn van deelnemers, dat hoe dan ook ontstaat ten gevolge van die deelname, beïnvloedt de resultaten. Deelt het kabinet deze mening? Mensen die niet goed op de hoogte zijn van de risico's van de bespuitingen door hun agrarische buurman zullen eerder geneigd zijn in de tuin te blijven zitten wanneer er gespoten wordt of is, terwijl omwonenden die meedoen aan het blootstellingsonderzoek eerder naar binnen zullen gaan op dit soort momenten en de ramen en deuren zullen sluiten. Deelt het kabinet deze inschatting, en zo nee, waarom niet? Op welke wijze wordt hiermee rekening gehouden in de analyse van de resultaten?</p>	<p>hebben. Dat zijn aspecten die in het onderzoek belicht moeten worden en bij de interpretatie van de resultaten aan de orde zijn. Een optie is bijvoorbeeld om tijdens het onderzoek gedrag dat blootstelling kan beïnvloeden na te vragen.</p>	<p>standigheden. Daarbij moet duidelijk zijn welke gedrag, hetzij van de teler, hetzij van de bewoner, vertoond werd. De bias die door het onderzoek zelf veroorzaakt wordt moet zoveel mogelijk geduid worden. Daartoe zullen deelnemers vragenlijsten moeten invullen om zoveel mogelijk informatie over gedrag en andere factoren te verzamelen.</p>
<p>De blootstelling van omwonenden aan bestrijdingsmiddelen zal in de praktijk dan ook hoger liggen dan er in het blootstellingsonderzoek naar voren zal komen, kan het kabinet dat bevestigen? Op welke manier zal daarmee worden omgegaan in de analyse van de resultaten van het blootstellingsonderzoek?</p>	<p>Deelnemers (zowel telers als omwonenden) zullen door het onderzoek mogelijk ander gedrag vertonen. Dat zijn aspecten die in het onderzoek belicht moeten worden en bij de interpretatie van de resultaten aan de orde zijn. Een optie is bijvoorbeeld om tijdens het onderzoek gedrag dat blootstelling kan beïnvloeden na te vragen.</p>	<p>We houden rekening met deze aspecten. De informatie uit waarnemingen en (zelf)rapportages zijn nodig om de metingen te verklaren en om gefundeerde extrapolaties te maken.</p>

Tabel 3. Aanbevelingen van omwonenden en telers.

Aandachtspunt bezoek ervaringsdeskundige	Aanbeveling die in het advies besloten ligt (interpretatie RIVM)	Reactie consortium/RIVM
Metam-natrium (merknaam)	Neem gasvormende grond-	Ten tijde van het ontwerp

Aandachtspunt bezoek ervaringsdeskundige	Aanbeveling die in het advies besloten ligt (interpretatie RIVM)	Reactie consortium/RIVM
Monam) is tijdelijk geschorst – als het weer toegelaten zou worden: neem het mee in het onderzoek!	ontsmetters mee in onderzoek.	van het onderzoek waren metam-natrium en dazomet niet toegelaten. Daarom zal het ontwerp zich alleen richten op middelen die verspoten worden in het veld.
Zou je in het onderzoek ook meldingen van incidenten mee moeten nemen en daar dan moeten meten?	Leg uit waarom reageren op incidenten wel of niet kan in het onderzoek.	Het feit dat er incidenten waren maakt een locatie niet de betere voor onderzoek. Het onderzoek zal immers ander gedrag uitlokken bij teler en omwonende. Belangrijker is dat het op de locaties kansrijk is om te kunnen meten, en de resultaten te verklaren. Dan kan met die kennis ook een inschatting gemaakt worden van andere situaties.
Vergeet niet ook te denken-werken vanuit de praktijk. Kun je wellicht iemand toevoegen in zo'n team die als een (milieu)rechercheur denkt?	Borg dat de realistische worst-case praktijk onderzocht wordt.	Binnen het consortium is praktijkervaring aanwezig. Daarnaast zullen ervaringsdeskundigen deelnemen aan de wetenschappelijke en maatschappelijke toetsing.
Goed, dat is transparant, begrijpelijk, en relevant. Breng gedrag bewoners in kaart. Hoe bewegen ze in de ruimte? Begin bij de vragen van bewoners.	Breng gedrag bewoners in kaart. Begin bij de vragen van bewoners. Wees transparant, blijf begrijpelijk, en zorg dat het onderzoek relevant is.	Deze aspecten worden meegenomen in het design en de uitvoering.
Alle mogelijke routes van blootstelling in kaart brengen, ook de niet/minder voor de hand liggende. Inzicht in totale blootstelling is belangrijk. Dus bijvoorbeeld ook over lange termijn (cumulatie) en via verschillende routes (bv. dermale blootstelling bij werken in de tuin, naast blootstelling via lucht).	In het blootstellingsonderzoek zal met alle realistische blootstellingsroutes rekening worden gehouden. Leg uit waarom keuzes zijn gemaakt en of de resultaten ook betekenis hebben voor andere routes.	Elke discrete blootstellingsroute heeft eigen kenmerken en de mate van blootstelling wordt door andere factoren bepaald. Het onderzoek zal zich moeten beperken tot enkele routes vanwege de omvang van het werk. Het onderzoek richt zich op blootstelling via de lucht (drift, damp) en insleep (stof). We houden rekening met andere blootstelling, zoals voedsel, beroepsmatige blootstelling, en andere incidentele bronnen.
Insleep je eigen huis in?	Leg uit hoe deze route onderzocht is of begrepen kan	We meten aan huisstof en in urine.

Aandachtspunt bezoek ervaringsdeskundige	Aanbeveling die in het advies besloten ligt (interpretatie RIVM)	Reactie consortium/RIVM
	worden.	
Stof dat wegwaait door winderosie, maar ook door luchtondersteund spuiten?	Leg uit hoe deze route onderzocht is of begrepen kan worden.	We meten aan huisstof en in urine.
Blootstelling op de fiets onderweg naar school. Wel of geen windhagen.	Leg uit hoe deze route onderzocht is of begrepen kan worden.	Of, hoe vaak, en in welke mate, deze route een rol speelt wordt niet gericht onderzocht. Vragenlijsten en logboekjes zullen inzichtelijk maken of dit aan de orde geweest is.
Spelen in het gewas	Leg uit hoe deze route onderzocht is of begrepen kan worden.	Of, hoe vaak, en in welke mate, deze route een rol speelt wordt niet gericht onderzocht. Vragenlijsten en logboekjes zullen inzichtelijk maken of dit aan de orde geweest is.
Blootstelling van en via huisdieren (honden, paarden). Ook als die in de gaard of op het akker gaan.	Leg uit hoe deze route onderzocht is of begrepen kan worden.	Of, hoe vaak, en in welke mate, deze route een rol speelt wordt niet gericht onderzocht. Vragenlijsten en logboekjes zullen inzichtelijk maken of dit aan de orde geweest is.
Behandeld zaad (spelen met zaadjes, spelen met zakken met coating-stof)	Leg uit hoe deze route onderzocht is of begrepen kan worden.	Of, hoe vaak, en in welke mate, deze route een rol speelt wordt niet gericht onderzocht. Vragenlijsten en logboekjes zullen inzichtelijk maken of dit aan de orde geweest is.
Werken bomen en struiken als scherm, of houden ze juist de wolk vast?	Leg uit hoe deze route onderzocht is of begrepen kan worden.	Dit wordt niet apart onderzocht. Als deze omgevings-elementen aanwezig zijn, zal worden bekeken hoe ze invloed hadden op de resultaten.
Wat blijft er dan op de bladeren – en wat als die vallen in de herfst?	Leg uit hoe deze route onderzocht is of begrepen kan worden.	Dit wordt niet apart onderzocht.
Zit er veel in stuifmeel – en kan er relatie zijn met hooikoorts (dus geen stuifmeelallergie, maar reactie op stoffen)?	Leg uit hoe deze route onderzocht is of begrepen kan worden.	Dit wordt niet apart onderzocht.
Recreatiepaden langs akkers. Worden de wandelaars niet	Leg uit hoe deze route onderzocht is of begrepen kan	Of, hoe vaak, en in welke mate, deze route een rol

Aandachtspunt bezoek ervaringsdeskundige	Aanbeveling die in het advies besloten ligt (interpretatie RIVM)	Reactie consortium/RIVM
blootgesteld?	worden.	speelt wordt niet gericht onderzocht. Vragenlijsten en logboekjes zullen inzichtelijk maken of dit aan de orde geweest is.
Mensen plukken en eten bramen terwijl de bramen net ervoor mee gespoten zijn. Is dat niet gevaarlijk?	Leg uit hoe deze route onderzocht is of begrepen kan worden.	Of, hoe vaak, en in welke mate, deze route een rol speelt wordt niet gericht onderzocht. Vragenlijsten en logboekjes zullen inzichtelijk maken of dit aan de orde geweest is.
Het middel zit op je auto die geparkeerd staat.	Leg uit hoe deze route onderzocht is of begrepen kan worden.	Of, hoe vaak, en in welke mate, deze route een rol speelt wordt niet gericht onderzocht. Vragenlijsten en logboekjes zullen inzichtelijk maken of dit aan de orde geweest is.
De middelen spoelen toch uit in de sloot? Andere omwonenden gebruiken dat slootwater om de groente in eigen tuintje te laten groeien. Hetzelfde geldt voor grondwater: veel mensen hebben een eigen grondwaterput in deze streken. Is het niet gevaarlijk deze groente op te eten?	Leg uit hoe deze route onderzocht is of begrepen kan worden.	Of, hoe vaak, en in welke mate, deze route een rol speelt wordt niet gericht onderzocht. Vragenlijsten en logboekjes zullen inzichtelijk maken of dit aan de orde geweest is.
Wat gebeurt er als je met open mond door de nevel fietst? Dan slikt je de nevel in of adem je het in. En als kinderen op het schoolplein een boterham eten terwijl op aangrenzend perceel gespoten wordt?	Leg uit hoe deze route onderzocht is of begrepen kan worden.	Of, hoe vaak, en in welke mate, deze route een rol speelt wordt niet gericht onderzocht. Vragenlijsten en logboekjes zullen inzichtelijk maken of dit aan de orde geweest is.
Blootstelling via zandbak en speeltoestellen?	Leg uit hoe deze route onderzocht is of begrepen kan worden.	Of, hoe vaak, en in welke mate, deze route een rol speelt wordt niet gericht onderzocht. Vragenlijsten en logboekjes zullen inzichtelijk maken of dit aan de orde geweest is.
Blootstelling via de was aan de waslijn?	Leg uit hoe deze route onderzocht is of begrepen kan worden.	Of, hoe vaak, en in welke mate, deze route een rol speelt wordt niet gericht onderzocht. Vragenlijsten en

Aandachtspunt bezoek ervaringsdeskundige	Aanbeveling die in het advies besloten ligt (interpretatie RIVM)	Reactie consortium/RIVM
		logboekjes zullen inzichtelijk maken of dit aan de orde geweest is.
De bewoner die zijn toegangsweg als overpad heeft, en de boer die daar zijn bollen wast: geschikte casus?	Leg uit hoe deze route onderzocht is of begrepen kan worden.	Deze discrete route wordt niet onderzocht.
Mensen signaleren snel dat het stinkt. Welke betekenis moet men daaraan geven?	Het onderzoek moet rekening houden (bv. in dagboekjes) met de beleving van geur als maat voor blootstelling. Afwezigheid van geur hoeft niet te betekenen dat er geen blootstelling is. Geur kan door een (ongevaarlijke) geurstof komen. Ook voor het effecten-onderzoek is dit relevant. Blootstelling aan geurstoffen, niet-werkzame stoffen (oplosmiddelen) of hulpstoffen moet ook in beschouwing worden genomen.	In het onderzoek wordt naar geurbeleving gevraagd.
Het onderzoek moet worden gemaakt in een goede samenwerking tussen de telers en de bewoners. Het gaat nu niet om schuld. Bewoners moeten daarin ontzien worden – informatieverstrekking vanuit het onderzoek is belangrijk. Zorgvuldige communicatie en verwachtingen management zijn noodzakelijk.	Informatie moet worden verstrekt voorafgaand en tijdens het onderzoek op locatie. Dat moet een onderdeel zijn van het onderzoeksplan.	Informatie wordt verstrekt voorafgaand en tijdens het onderzoek. Deelnemers, telers en de lokale gemeenschap zijn drie te onderscheiden doelgroepen.
Houd rekening met het echte gedrag – het gaat er nu niet om wat zou moeten of hoe het zou horen te gaan, maar om te begrijpen wat de blootstelling veroorzaakt.	Het onderzoek moet inzichtelijk maken wat de blootstelling is/kan zijn bij realistische, worst-case, omstandigheden. Daarbij moet duidelijk zijn welke gedrag, hetzij van de teler, hetzij van de bewoner, vertoond werd.	Het onderzoek legt zo goed mogelijk vast wat het werkelijke gedrag was ten tijde van het onderzoek.
Het moet duidelijk zijn waarom een route onderzocht wordt.	In het blootstellingsonderzoek zal met alle realistische blootstellingsroutes rekening worden gehouden. Leg uit waarom keuzes zijn gemaakt en of de resultaten ook bete-	In de interpretatie van de resultaten zal bekeken worden in hoeverre de relatieve bijdrage van niet-onderzochte routes geduid kan worden.

Aandachtspunt bezoek ervaringsdeskundige	Aanbeveling die in het advies besloten ligt (interpretatie RIVM)	Reactie consortium/RIVM
	kenis hebben voor andere routes.	
Nooit gerealiseerd dat bewoning, scholen, recreatieterreinen, zo dicht op de landbouwpercelen zitten (korte afstanden). En soms langs alle kanten ingesloten.	Geeft aanleiding om te pleiten voor een hotspotkaart van blootstelling, gezien vanuit de bewoner/resident, waarbij we alle gewassen moeten meenemen en niet alleen bollen en fruit.	De bewoner staat centraal. Hotspots worden in kaart gebracht.
Kleinschalig landschap met landschapelementen (bomen, hagen, sloten)	De vraag is wat kleinschaligheid (landschapelementen) betekent voor blootstelling. Blijft alles hangen in het compartiment en/of beschermt het mensen aan andere zijde van het landschapelement?	Als deze omgevingselementen aanwezig zijn, zal worden bekeken hoe ze invloed hadden op de resultaten.
Onderbouwing van metingen ergens anders vertaald naar zijn situatie zullen de risico-beleving niet zomaar wegnemen	De vertaling van de resultaten naar andere situaties moet dicht bij die andere situaties blijven. Deze vertaalslag moet in overleg met ervaringsdeskundigen gemaakt worden.	In de interpretatie van de resultaten zal aandacht besteed worden aan de extrapolatie naar andere situaties. Ervaringsdeskundigen zullen daarbij betrokken worden (via de Begeleidingsgroep en de Klankbordgroep).
Blootstelling van grazend vee naast percelen?	Is dat een handige maat voor blootstelling?	Gezondheid van vee is niet een eindpunt in dit onderzoek. Het is echter wel een situatie die relevant kan zijn voor de toelatingsbeoordeling.